

هنرهای صنایع خراسان بزرگ

دوره ۱، شماره ۱، بهار ۱۴۰۲

Vol. 1, No.1, Spring 2023

۵۵-۷۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۲

تأثیر ماهیت وقف بر فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی

➤ **منا سلطانی:** مربی گروه فرش، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، شهر تهران، ایران

➤ **امیرحسین چیت‌سازیان:** دانشیار گروه فرش، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، شهر کاشان، ایران chitsazian@kashanu.ac.ir

➤ **سید حسن احمدی:** کارشناس ارشد فرش، کارشناس فرش کمیته امداد امام خمینی خراسان رضوی

Abstract

The carpet is one of the arts that has retained its value and importance due to ITS various applications in different periods,. This element of the Iranian culture and civilization in Islamic period is represented in economic values and meets the aesthetic, emotional, and life needs. Furthermore, this element is reflected in various social and religious fields. One of the most prominent of them is of the use of carpet in religious settings, mosques, and Islamic shrines. Endowment tradition encouraged the believers to buy or produce carpets required for holy buildings. The principles of endowment also guarantee long-term survival. So, today endowed carpets form a significant part of the works in museums. Therefore, in this descriptive-analytic study, the effect of the endowment identity on the endowed carpets of Astan Quds razavi museum, using library and field surveys was investigated. Furthermore, the effect of the endowment on endowed carpets was studied from various aspects like usage, pattern and design, color, shape, and dimensions. The results of this research suggests that these carpets are mainly endowed for proximity to God and showing love and conscience to the Imam Reza. Furthermore, their quality and characteristics are closely related to their social and economic benefactor.

Keywords: carpet, rug, endowment tradition, endowed carpet, Astan Quds razavi museum

چکیده

هنر صنایع فرش یکی از هنرهایی می‌باشد که به علت کاربردهای گوناگون در دوره‌های مختلف، ارزش و اهمیت خود را حفظ نموده است. این عنصر برجسته فرهنگ و تمدن اصیل ایرانی در دوران اسلامی علاوه بر کاربردهای اقتصادی و پاسخگویی به نیازهای زیستی و عاطفی و زیبایی‌شناختی، در عرصه‌های گوناگون اجتماعی و آیینی نیز جلوه‌گری نموده که یکی از بارزترین آن‌ها، نقش‌آفرینی در فضاهای مذهبی و دینی، مساجد و زیارتگاه‌های اسلامی است. سنت دیرپای وقف، مؤمنان را به تهیه و تولید فرش‌هایی برای تأمین نیازهای عبادی و پوشش بناها و اماکن متبرکه ترغیب می‌نمود که بر اساس مبانی و اصول وقف، بقاء طولانی آن‌ها را تضمین می‌کرد، چنانکه امروز بخش قابل‌ملاحظه‌ای از میراث ماندگار موزه‌ها را این آثار تشکیل می‌دهند. بنابراین در این پژوهش توصیفی-تحلیلی که داده اندوزی آن به دو شیوه میدانی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است، به بررسی تأثیر ماهیت وقف بر فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی، از جنبه‌های کارکرد، طرح و نقش، رنگ‌آمیزی و ابعاد و غیر آن پرداخته شده است. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که این فرش‌ها عمدتاً به‌منظور تقرب به درگاه الهی و نشان دادن عشق و ارادت واقف نسبت به امام رضا^(ع)، وقف آستان قدس رضوی گردیده‌اند. به‌علاوه کیفیت و ویژگی آن‌ها با جایگاه اجتماعی و اقتصادی واقف ارتباط تنگاتنگ دارد.

واژگان کلیدی: فرش، قالی، سنت وقف، فرش وقفی، موزه آستان قدس رضوی

مقدمه

وقف در لغت به معنی «ایستادن و منحصر کردن چیزی به کسی یا چیزی و مخصوص کردن» (دهخدا، ۱۳۴۵: ذیل وقف) آمده است و در اصطلاح فقهی به معنای «زمین، ملک یا مستقلى را در راه خدا حبس کردن» (همان) است. هرچند در قرآن کریم آیه‌ای به‌طور خاص درباره وقف وجود ندارد، اما در برخی از آیات به اعمال صالحی، مانند صدقه، قرض‌الحسنه، تعاون، انفاق، محبت و کمک به هم‌نوعان اشاره شده که به‌نوعی با روح وقف سازگاری دارند (رحیمی، ۱۳۸۲: ۱۷). به‌عنوان مثال در آیات ۲۴ و ۲۵ سوره مبارکه معارج «و الذین فی اموالهم حق معلوم (۲۴) للسائل والمحروم (۲۵)»، به حقی اشاره شده که استجابی است و انسان شخصاً از مال خود می‌بخشد و مانند خمس و زکات که میزان آن با کتاب و سنت تعیین نمی‌شود. بر این اساس وقف به‌عنوان سنتی پسندیده همواره مورد توجه مسلمانان بوده است و آثار آن را می‌توان در اشکال مختلف اعم از وقف بناهای عام‌المنفعه تا وقف اموال به‌صورت نقدی و جنسی و جز آن مشاهده کرد. در این میان حرم مطهر امام رضا^(ع) یکی از مهم‌ترین اماکن مذهبی مسلمانان، به‌ویژه شیعیان است که موقوفات و یا درآمدهای حاصل از آن‌ها بخش قابل‌توجهی از نیازهای حرم و اماکن وابسته را تأمین می‌کرده است. به‌طوری‌که امروزه آستان قدس رضوی با گذشت بیش از دوازده قرن یکی از قدیمی‌ترین و بزرگ‌ترین مجموعه‌های موقوفاتی جهان اسلام به شمار می‌آید. اهمیت مفروش کردن حرم مطهر امام رضا^(ع) جهت انجام فرایض دینی و آسایش زائرین نیز، باعث شده تا تأمین مفروشات حرم مطهر مورد توجه واقفان قرار گیرد. بنابراین وقف یکی از شیوه‌های تأمین مفروشات مورد نیاز حرم مطهر از گذشته تا به امروز بوده است. تعدادی از فرش‌هایی که طی دوره‌های تاریخی مختلف وقف حرم مطهر شده‌اند امروزه در موزه آستان قدس نگهداری می‌شوند. با توجه به آنکه بسیاری از این فرش‌ها از ابتدا با هدف وقف بر حرم مطهر بافته شده‌اند، به‌نظر می‌آید که باورها و اندیشه واقفان و همچنین قداست مکانی که بر آن وقف شده‌اند، بر ویژگی آن‌ها تأثیرگذار بوده است. بنابراین در این تحقیق با هدف بررسی تأثیر ماهیت وقف بر فرش‌های وقفی از جنبه‌های گوناگون مانند طرح و نقش، ویژگی‌های

ساختاری، کاربرد و همچنین دلایل وقف فرش، مجموعه فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی به‌عنوان نمونه‌های مطالعاتی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

پیشینه پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تحقیقات بسیاری در راستای معرفی و بررسی وقف نامه‌های مهم و آثار و ابنیه تاریخی وقفی آستان قدس رضوی نگاشته شده است. اما در خصوص «بررسی تأثیر وقف بر فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی» تا کنون تحقیقات جامع و منسجمی صورت نگرفته است.

مهمترین پژوهشی که در این راستا صورت گرفته است انتشار مقاله‌ای با عنوان «وقف فرش به حرم امام رضا (ع) پیشینه و شیوه‌ها (از صفویه تا اواخر قاجار) در نشریه مشکوه، شماره ۱۳۸ می‌باشد. در این مقاله به بررسی پیشینه تاریخی وقف فرش بر حرم امام رضا (ع) و شیوه‌های آن پرداخته شده است. به‌علاوه در کتابچه «حسن جاوید، مروری بر موقوفات آستان قدس رضوی»، که توسط اداره کل روابط عمومی آستان قدس رضوی تهیه و تدوین شده است، به معرفی مهم‌ترین موقوفات آستان قدس رضوی پرداخته است. در بخشی از این کتاب توضیحی مختصر از موقوفات مرتبط با مفروشات حرم مطهر امام رضا (ع) نگاشته شده و نحوه مصرف عواید آنها در حال حاضر ذکر شده است.

گروه دوم شامل تحقیقات صورت گرفته مرتبط با موضوع پژوهش حاضر، کتاب‌ها و مقالاتی هستند که به بررسی و معرفی برخی از واقفان فرش و فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی پرداخته‌اند. کامل‌ترین پژوهش در این راستا کتاب کاتالوگ «همه فرش‌های حرم» نوشته محمد باقر کفشدار طوسی، عذرا یوسفی و منا سلطانی می‌باشد که توسط انتشارات آستان قدس رضوی در سال ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است. در این کتاب صد و یک تخته از قالی و قالیچه‌های منتخب موزه آستان قدس معرفی شده‌اند که حدود هفت تخته از آنها قالی‌ها و قالیچه‌های وقفی می‌باشند. در میان مقالات منتشر شده در مجلات مختلف، مقالاتی مشاهده می‌شود که به دلیل عدم توجه نویسنده به مفاهیم وقف و در نتیجه بدون اطمینان حاصل نمودن از وقفی بودن

نفیس‌ترین و عالی‌ترین هنرها و ساخته‌های خود برای این اماکن و وقف آن است که موجبات تقرب بیشتر به بارگاه الهی و نشان‌دهنده درجه عشق، ارادت، اخلاص و بندگی مؤمنان خواهد بود (چیت‌سازیان، ۱۳۸۲: ۴۹). به‌علاوه «موقوفه بودن بسیاری از آثار اسلامی سبب شده تا متدینان و متشرعان، تحفظ بر موقوفه و عمل به آن نموده و از هدر دادن، داد و ستد نمودن و به دست ناهلان افتادن، خودداری کنند» (نجومی، ۱۳۷۹: ۴۲).

پیش از تأسیس و بهره‌برداری از شرکت فرش آستان قدس رضوی در سال ۱۳۶۲ ش، کلیه فرش‌های مورد استفاده در حرم مطهر امام رضا^(ع) و بیوتات متبرکه به‌واسطه هدیه، وقف و یا خریداری تأمین می‌شدند. در این میان فرش‌های وقفی بخش قابل‌توجهی از فروشات حرم مطهر را تشکیل می‌دادند که تا امروز نیز این سنت حسنه ادامه دارد. مطابق اسناد تاریخی موجود وقف فرش بر حرم مطهر به دو شیوه صورت گرفته است. نخست وقف فرش به‌صورت مستقیم و دوم وقف رقبه‌ای که درآمد حاصل از آن صرف تأمین فروشات حرم مطهر می‌شود. ۱. وقف مستقیم: در این شیوه فرش‌های وقفی به‌صورت مستقیم توسط واقفان و یا نماینده آن‌ها تهیه و وقف می‌شدند. معمولاً این گروه از فرش‌ها دارای کتیبه وقف بودند. ۲. وقف غیرمستقیم: «در این شیوه فرش‌های وقفی از محل درآمدهای حاصل از موقوفات مطابق شرایط مندرج در وقف نامه، توسط متولی موقوفه تهیه می‌شدند. در میان مجموعه وقف نامه‌های آستان قدس رضوی ۷ وقف نامه شناسایی گردید که بخشی از مصارف آن‌ها تأمین فرش حرم امام رضا^(ع) بوده است» (سلطانی و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۳۳) (جدول شماره ۱).

فرش‌ها به معرفی آنها با عنوان فرش‌های وقفی پرداخته است. از جمله این مقالات می‌توان به مقاله ای با عنوان «بررسی نقوش و نمادهای سنتی در هنر اسلامی با نگاهی به قالی‌های وقف شده در موزه فرش حرم مطهر رضوی متعلق به قرن ۱۰ و ۱۱ ه.ش» نوشته مریم حسینی اشاره کرد. این مقاله در مجموعه مقالات همایش پژوهش در هنرهای ایرانی اسلامی، توسط موسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی چاپ شده است.

آنچه از بررسی منابع موجود مشاهده می‌شود آن است که در هیچ یک از این منابع تأثیر وقف بر فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی مورد بررسی قرار نگرفته است.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی است که اطلاعات آن به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی جمع‌آوری شده است. به طوری که ابتدا کلیه منابع کتابخانه‌ای مرتبط با موضوع مورد مطالعه قرار گرفته است. سپس در میان مجموعه فرش‌های موزه آستان قدس رضوی کلیه فرش‌هایی که نسبت به وقفی بودن آنها اطمینان وجود داشت، شناسایی و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل دقیق قرار گرفتند.

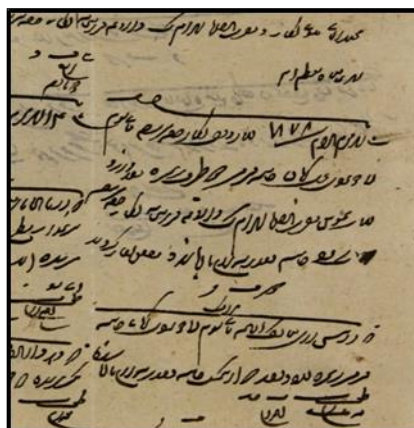
بررسی و طبقه‌بندی فرش‌های وقفی موزه آستان قدس رضوی
فرهنگ وقف موجبات حفظ و نگهداری آثار و فرش‌های دوره‌های مختلف در مساجد و اماکن متبرکه و گنجینه‌های فرش را فراهم کرده و بهره‌گیری نسل‌های بعدی از این میراث عظیم اسلامی را امکان‌پذیر نموده است. نکته ظریفی که در رابطه با دو موضوع وقف و احترام مسجد و اماکن متبرکه قابل‌توجه می‌باشد، دقت و اهتمام مؤمنین به اختصاص

جدول ۱. فهرست وقف نامه‌های مرتبط با تأمین فروشات حرم امام رضا^(ع)

ردیف	سال وقف	واقف	دوره‌ی زمانی
۱	۹۲۳ ق	خواجه علاء‌الدین خوافی	صفویه
۲	۹۹۷ ق	بیگ آغا خانم ذوالقدر	صفویه
۳	۱۰۰۵ ق	مهدی قلی بیگ جغتایی	صفویه
۴	۱۰۰۸ ق	گنجعلی خان زیگ	صفویه
۵	۱۰۸۲ ق	حاجی مرتضی قلی بیگ	صفویه
۶	۱۱۷۲ ق	جعفرخان بیگ	افشاریه
۷	۱۲۲۹ ق	کربلایی علی مرادعلی	قاجاریه

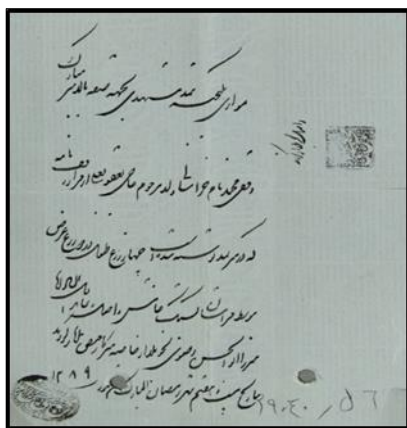
ماخذ: سلطانی و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۳۳

در اسناد تاریخی مرتبط با نذورات حرم مطهر، از جمله فرش‌های وقفی و یا ابتیاعی از محل وقف معمولاً بر اساس نوع مفروش، «نمد، زیلو، گلیم، پلاس و قالی و قالیچه» مشخص و ثبت شده‌اند. برای تکمیل اطلاعات ثبت شده از مفروش نیز مشخصاتی از طرح و نقش، ترکیب رنگ، کاربرد و

تصویر ۱. بخشی از سند شماره ۳۶۲۱۷، سال ۷۸-۱۱۷۷ قمری
ماخذ: (ساکماق، ۲۶۲۱۷: ۷)

یا مکان استفاده از آن‌ها ذکر شده است؛ مانند: «یک فرد قالیچه فراهانی زمینه قرمز حاشیه‌دار ترنج دار»، «قالی بوم لاجوردی ترنج‌دار به طرح بند رومی عمل کرمان» (تصویر ۱)، «یک تخته نمد مشهدی به جهت صاف بالای سر مبارک» (تصویر ۲).

تصویر ۲. بخشی از سند شماره ۲۹۰۴۰، سال ۱۲۸۹ قمری
ماخذ: (ساکماق، ۲۹۰۴۰: ۵۶)

در حال حاضر به غیر از ۳۱ تخته قالی و قالیچه وقفی که در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شوند و به شیوه مستقیم بر حرم مطهر وقف شده‌اند، هیچ نمونه‌ای از سایر مفروشات که مشخصات آن‌ها در اسناد ذکر شده، باقی نمانده است و اطلاعات ما درباره انواع فرش‌های وقفی مورد استفاده در آستان قدس رضوی صرفاً مبتنی بر اسناد تاریخی است. با توجه به جایگاه وقف در تأمین مفروشات حرم امام رضا^(ع)، پیش‌بینی می‌گردد که تعداد بیشتری از فرش‌هایی که امروزه در موزه آستان قدس نگهداری می‌شوند دارای مالکیت وقفی باشند؛ اما از آنجایی که نحوه مالکیت (وقفی، اهدایی و یا خریداری) تعداد بسیاری از فرش‌های موزه نامشخص است؛ از سوی دیگر وقف مشروط به شرایطی است که بدون آن شرایط وقف زایل می‌شود، در راستای این پژوهش تنها فرش‌هایی گزینش گردید که نسبت به وقفی بودن آن‌ها اطمینان کامل وجود داشت. به علاوه استفاده مداوم از فرش‌ها و طبیعت آسیب‌پذیر آن‌ها باعث شده تا امروزه تعداد بسیار معدودی از فرش‌های وقفی مورد استفاده در حرم مطهر باقی‌مانده باشد. حجم زیادی از فرش‌هایی که به‌مرور مستعمل شده و یا غیرقابل استفاده

بوده‌اند، از شرایط وقف خارج شده‌اند و یا طی دوره‌های مختلف فروخته شده و تبدیل به احسن شده‌اند. با توجه به کاربردهای متنوع فرش در حرم مطهر امام رضا^(ع) و بیوات و وابسته، مجموعه فرش‌های وقفی شناسایی شده بر اساس نوع کاربرد در پنج گروه طبقه‌بندی و مورد بررسی قرار گرفتند.

زیراندازها

فرش کردن حرم مطهر امام رضا^(ع) و اماکن متبرکه یکی از مهم‌ترین وظایف متصدیان امور آستان قدس رضوی بوده است؛ بنابراین طیف وسیعی از فرش‌هایی که خریداری یا وقف و اهدا می‌شدند جهت مفروش کردن مورد استفاده قرار می‌گرفتند. از مجموع ۳۱ تخته قالی و قالیچه شناسایی شده، ۱۰ تخته کاربرد زیرانداز داشته‌اند (جدول شماره ۲). از این ۱۰ تخته، ۷ تخته در ابعاد قالیچه (کوچک‌تر از ۶ متر)، ۱ تخته کناره و ۲ تخته دیگر در ابعاد قالی (بزرگ‌تر از ۶ متر) بافته شده‌اند. کلیه فرش‌های این گروه کتیبه دار بوده و محل قرارگیری بیشتر قاب‌های کتیبه در حواشی این فرش‌ها، به‌ویژه حواشی بالای آن‌ها است. مطابق مضمون کتیبه‌ها کلیه این فرش‌ها بر حرم امام رضا^(ع) وقف شده‌اند.

واقف بر نیت خود، یعنی وقف می‌باشد. در واقع واقف با استفاده از تهدید و ترساندن انسان از عذاب الهی، سعی کرده وقفی بودن این فرش‌ها را یادآوری نماید و بدین‌وسیله هم شرایط حفظ و ماندگاری و هم استفاده صحیح از فرش را مطابق باهدف و نیت خود، فراهم نماید. بررسی این فرش‌ها و مقایسه اطلاعات آن‌ها با یکدیگر نشان می‌دهد که طرح و نقش، ترکیب رنگ، مکانیزم بافت و جنس مواد اولیه آن‌ها منطبق با سبک رایج در منطقه بافت آن‌ها است.

کاربرد لغت «وقف» و مشخص کردن نام موقوف علیه مانند «وقف امام رضا^(ع)» و «وقف آستان قدس رضوی»، تأکیدی بر وقفی بودن این فرش‌ها و در نتیجه جاری شدن شرایط وقف برای آن‌ها است. در بیشتر فرش‌ها نیز نام واقف و تاریخ وقف آن‌ها ذکر شده است. در ۳ تخته از فرش‌ها که متعلق به اواخر دوره قاجار می‌باشند، کتیبه‌هایی مانند «انتقال‌دهنده و فروشنده ملعون باد» و «تخلف‌کننده ملعون باد» مشاهده می‌شود. کاربرد این نوع کتیبه‌ها نشان‌دهنده تأکید بیشتر

جدول ۲. لیست فرش‌های وقفی گروه اول (زیراندازها)

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۱	۲۳۰	۲۳۰×۱۱۰	اسفندقه (کرمان)	واگیره (گلدانی)	رنگ‌های اصلی: سفید، سرمه‌ای و قرمز تیره رنگ‌های فرعی: قرمز روشن، صورتی، زرد، آبی روشن، قهوه‌ای تیره، سبز روشن و نارنجی	نیم لول دو پود گره متقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۲	۲۴۰	۱۱۱×۱۳۰	نجف‌آباد	تلفیقی (گلدانی و درختی)	رنگ‌های اصلی: کرم، سفید، قرمز، قهوه‌ای روشن رنگ‌های فرعی: سبز روشن (پسته‌ای)، سبز تیره (چمنی)، قهوه‌ای صورتی، سرمه‌ای، صورتی و زرد	لول دو پود گره نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۳	---	۳۵۱×۷۸۶	کرمان	لچک‌ترینج	رنگ‌های اصلی: سبز چمنی، سفید و سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: آبی روشن، قهوه‌ای، کرم، زرد، موشی و سبز روشن	لول سه پود گره نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۴	۳۸۲	۱۶۱ × ۵۱۶	کرمان	ترنجدار	رنگ‌های اصلی: خاکی، قرمز، سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: آبی، قهوه‌ای، سبز تیره و روشن، صورتی، فیلی، نارنجی و سفید	لول سه پود گره نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۵	۳۸۲/۲	۱۶۱ × ۵۱۶	کرمان	ترنجدار	رنگ‌های اصلی: خاکی، قرمز، سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: آبی، قهوه‌ای، سبز تیره و روشن، صورتی، فیلی، نارنجی و سفید	لول سه پود گره نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۶	۱۰	۱۶۱ × ۵۱۶	همدان	لچک ترنج	رنگ‌های اصلی: کرم، قرمز، سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: آبی روشن، زرد، قرمز روشن، نارنجی، زیتونی، سبز تیره، سبز روشن، ارغوانی و سفید	لول دو پود گره متقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۷	۲۱۴۶	۱۶۱ × ۵۱۶	کاشمر	افشان	رنگ‌های اصلی: قرمز، سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: صورتی، قهوه‌ای تیره، سفید، زرد، سبز تیره و روشن، قهوه‌ای روشن، موشی و سرخ آبی	لول دو پود (چند چین یک پود نازک) گره نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۸	۲۴۵۴	۱۶۱ × ۵۱۶	تبریز	تلفیقی (محرابی و درختی)	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای، کرم، شتری و سبز روشن و آبی روشن رنگ‌های فرعی: زرد، قرمز تیره و روشن، قهوه‌ای تیره، خاکستری، تیره و روشن، سبز تیره، بنفش تیره و روشن، آجری، صورتی	لول دو پود گره متقارن	تار: ابریشم پود: پنبه و ابریشم پرز: ابریشم	

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۹	۴۸	۱۵۲ × ۱۰۷	ورامین	واگیره (مینا خانی)	رنگ‌های اصلی: آبی تیره و قرمز رنگ‌های فرعی: سیاه، کرم، سبز، قهوه‌ای، آبی روشن، خاکی، موشی، زرد، سبز آبی و صورتی	لول دو پود گره متقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۱۰	۲۱۴۴۸	۲۰۷ × ۱۴۰	قم	واگیره (قاب فابی)	رنگ‌های اصلی: سفید، خاکی، قهوه‌ای روشن رنگ‌های فرعی: مسی، خاکستری تیره و روشن، زرد، سبز آبی، شرابی، کرم، صورتی، سبز روشن، سرمه‌ای	لول دو پود گره نامتقارن	تار: ابریشم پود: پنبه پرز: ابریشم	

ماخذ: موزه آستان قدس رضوی

جانمازها

یکی از مهم‌ترین مصارف بافته‌ها در حرم مطهر، استفاده از آن‌ها به‌عنوان زیراندازی کوچک و انفرادی در بر پا کردن نماز و به‌جا آوردن اعمال زیارت بوده است که در اصطلاح به آن جانماز گویند. با توجه به نمونه‌های باقی‌مانده و اطلاعات اسنادی موجود، جانمازها شامل انواع پارچه‌ها، قالیچه‌ها و نمد بوده‌اند. از مجموع ۳۱ تخته قالی و قالیچه وقفی، تنها ۱ تخته از آن‌ها کاربرد جانمازی دارد (تصویر ۳). این قالیچه با ابعاد ۸۵ در ۱۱۰ سانتی‌متر؛ متعلق به اوایل قرن ۱۳ ش است. طرح این قالیچه محرابی است که متشکل از چهار محراب تو در تو می‌باشد و متن زیر محراب داخلی مزین به ردیف‌هایی از بته‌های تکرار شونده است. در قسمت سجده‌گاه و مرکز طاق محراب سوم، قاب کتیبه «سبحان ربی

الاعلیٰ بحمده، وقف ابوالفضل» به‌صورت معکوس بافته شده است. تار این قالیچه از پنبه، پود آن پشم و پنبه و پرز آن از پشم است. قالیچه فوق لول بافت بوده و به شیوه دو پود با گره متقارن در شهرکرد بافته شده است. بررسی ابعاد، طرح و نقش، مضمون کتیبه و محل قرارگیری کتیبه این قالیچه نشان می‌دهد که ابتدا باهدف استفاده از آن به‌عنوان جانماز بافته شده است، اما در بخشی از کتیبه این اثر «وقف ابوالفضل» ذکر گردیده که احتمال می‌رود این قالیچه برای مکان دیگری بافته شده، اما به دلایلی نامشخص وقف حرم امام رضا^(ع) گردیده است. طرح و نقش، ترکیب رنگ، مکانیزم بافت و جنس مواد اولیه این قالیچه با سبک رایج در منطقه بافت آن منطبق است.

تصویر ۳. قالچه محرابی بته ای
ماخذ: موزه آستان قدس رضوی

پرده قالی‌ها

مکان مورد استفاده خود می‌باشد» (سلطانی، ۱۳۹۳: ۶۷).
از مجموع ۳۱ تخته قالی و قالچه وقفی، ۸ تخته دارای کاربرد
پرده می‌باشند (جدول شماره ۳).

پرده قالی یا قالی پرده‌ای نوعی قالی است که به‌عنوان پرده بر
در اماکن مذهبی (حرم امامان و امامزادگان)، کاخ‌ها و خانه
بزرگان آویخته و نصب می‌شود و علاوه بر حفاظ، زینت‌بخش

جدول ۳. لیست فرش‌های وقفی گروه سوم (پرده قالی‌ها)

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۱	۳۷۹	۲۷۸ × ۳۱۰	جوزان (ملایر)	تلفیقی ترنج دار و گلدانی	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای و قرمز رنگ‌های فرعی: شنبری، زیتونی، آبی روشن، نخودی، سبز روشن، سفید، صورتی، کرم و سیاه	لول دو پود گره: متقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۲	۱۱۰۶	۲۳۰ × ۲۹۰	اردبیل	محرابی	رنگ‌های اصلی: زرد، قرمز و آبی تیره رنگ‌های فرعی: سرمه‌ای، قرمز روشن، نارنجی، سبز یشمی و سبز چمنی، سفید، زیتونی، سیاه، کرم و صورتی	لول دو پود گره: متقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۳	۱۶۶۱	۱۸۸×۳۰۵	کرمان	محرابی	رنگ‌های اصلی: سبز، قرمز و آبی تیره رنگ‌های فرعی: سرمه‌ای، زیتونی، آبی روشن، سبز روشن، سیاه، سفید و صورتی	لول سه پود گره: نامتقار ن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۴	۱۶۶۲	۱۸۸×۳۰۵	کرمان	محرابی	رنگ‌های اصلی: سبز، قرمز و آبی تیره رنگ‌های فرعی: سرمه‌ای، زیتونی، آبی روشن، سبز روشن، سیاه، سفید و صورتی	لول سه پود گره: نامتقار ن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۵	۱۷۰۲	۲۱۰×۳۳۵	مشک‌آباد (اراک)	تلفیقی (محرابی و گلدانی)	رنگ‌های اصلی: سفید، قرمز و سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: سیاه، نخودی، زیتونی، خاکی، موشی، آبی، زرد طلایی، صورتی (دوغی)، سبز تیره و روشن	لول دو پود گره: نامتقار ن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۶	۱۷۰۳	۲۰۹×۳۳۵	مشک‌آباد (اراک)	تلفیقی (محرابی و گلدانی)	رنگ‌های اصلی: سفید، قرمز و سرمه‌ای رنگ‌های فرعی: سیاه، نخودی، زیتونی، خاکی، موشی، آبی، زرد طلایی، صورتی (دوغی)، سبز تیره و روشن	لول دو پود گره: نامتقار ن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۷	۱۱۴	۱۵۰ × ۱۸۴	یزد	لچک ترنج	رنگ‌های اصلی: آبی تیره و قرمز رنگ‌های فرعی: سرمه‌ای، سفید، آبی روشن، سیاه، صورتی، نارنجی، سبز و قهوه‌ای و مسی	لول دو پود گره: نامتقار ن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۸	۲۴۱	۱۴۱ × ۲۰۰	کاشان	تلفیقی (محرابی و گلدانی)	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای، قرمز و سبز رنگ‌های فرعی: سبز زرد، سبز روشن، زرد، نارنجی، آبی تیره و روشن، سفید، سیاه	لول دو پود گره: نامتقار ن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	

ماخذ: موزه آستان قدس رضوی

واقف از وقف این قالی برخوردار از دعای خیر زائرین بوده است. طرح و نقش، ترکیب رنگ، مکانیزم بافت و جنس مواد اولیه کلیه فرش‌های این گروه منطبق با سبک رایج در منطقه بافتشان است. ابعاد ۷ تخته از قالی‌ها بزرگ‌تر از ۶ مترمربع بوده و یک تخته دیگر در ابعاد قالیچه (حدود ۳ متر مربع) می‌باشند.

کلیه قالی‌های این گروه کتیبه دار بوده و مطابق مضمون کتیبه‌های آن‌ها بر حرم امام رضا^(ع) وقف شده‌اند. به‌علاوه در کتیبه این قالی‌ها نام واقف آن‌ها آمده است. به نظر می‌آید واقف سعی نموده تا با ذکر نام خود هم از دعای خیر دیگران برخوردار شود و هم بدین‌وسیله نام خود را جاودان نگاه دارد. وقف نوشته‌هایی مانند «وقف حضرت رضا^(ع)»، «وقف» و «وقف بر حرم مطهر» نیز تأکیدی بر وقفی بودن این قالی‌ها و لزوم جاری شدن شرایط وقف برای آن‌ها است.

قالی‌های کتیبه‌ای و تصویری

حجم زیادی از قالی‌هایی که بر حرم مطهر امام رضا^(ع) وقف یا اهدا می‌شوند، قالی‌های تصویری و کتیبه‌ای هستند. این قالی‌ها دارای مضامین مذهبی منطبق با قداست حرم مطهر

بررسی طرح و نقش و ویژگی‌های ساختاری مجموعه این فرش‌ها نشان می‌دهد که تنها ۶ تخته از آن‌ها باهدف استفاده به‌عنوان پرده طراحی و بافته شده‌اند. طرح این قالی‌ها محرابی است و ۴ تخته از آن‌ها جهت سهولت در رفت و آمد دارای چاک میانی می‌باشند. دو تخته قالی دیگر (قالی‌هایی به شماره اموالی ۳۷۹ و ۱۱۴) دارای کاربرد زیرانداز بوده که احتمالاً با توجه به ابعادشان به‌عنوان پرده قالی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. یک نمونه از قالی‌ها به شماره اموالی ۱۱۴ است که مطابق کتیبه‌های آن جهت گستراندن در حرم، رواق دارالضیافه و صحن مقدس باهدف تأمین آسایش زائرین و انجام فرایض دینی آن‌ها وقف شده است. به‌علاوه این قالی دارای کتیبه‌هایی می‌باشد که سایر شرایط وقف و نیت واقف از وقف را مشخص می‌کند. به‌طوری‌که در کتیبه‌های این قالی ذکر شده است به غیر از مکان‌های مشخص شده در جای دیگر استعمال نشود، در غیر این صورت خلاف کننده به لعنت خدا گرفتار شود. در کتیبه‌ای دیگر نیز ذکر شده که زائرین و مؤمنین واقف را با دعای خیر یاد کنند. این کتیبه نشان می‌دهد که یکی از نیت

بوده و با توجه به نوع تصویر یا کتیبه آن‌ها، به‌عنوان زیارت‌نامه، تابلو و جز آن مورد استفاده قرار می‌گیرند. از مجموع ۳۱ تخته قالی و قالیچه وقفی، ۱۰ تخته در زیر مجموعه این گروه قرار دارند (جدول شماره ۴). این گروه از قالی‌ها کاربرد تزئینی و آیینی دارند و مطابق کتیبه‌های آن‌ها جهت وقف بر حرم مطهر امام رضا(ع) طراحی و بافته شده‌اند.

جدول ۴. لیست فرش‌های وقفی گروه چهارم (قالی‌های کتیبه‌ای و تصویری)

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۱	۱۳۵۰	۵۴ × ۱۲	کاشان	تصویری	رنگ‌های اصلی: آبی روشن و قرمز رنگ‌های فرعی: آبی، سرمه‌ای، زرد، کرم، نارنجی و قهوه‌ای، سبز روشن، خاکستری، سفید و سیاه	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم و ابریشم	
۲	۱۶۹۹	۱۰۰ × ۱۰۰	کاشان	کتیبه‌ای (زیارت وارث)	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای و شتری رنگ‌های فرعی: قرمز، سبز، آبی، صورتی	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۳	۸۲	۱۱۵ × ۸۲	کاشان	کتیبه‌ای (زیارت وارث)	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای و شتری رنگ‌های فرعی: قرمز، سبز، آبی، صورتی	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	
۴	۳۶۹۰	۷۹ × ۱۰۸	اصفهان	کتیبه‌ای (زیارت وارث)	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای و کرم رنگ‌های فرعی: قرمز، سبز، آبی و نارنجی	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: ابریشم پود: پنبه پرز: پشم	

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۵	۱۸۱۶۶	۴۲ × ۱۲	اصفهان	تلفیقی (تصویری و کتیبه‌ای)	رنگ‌های اصلی: آبی و قرمز رنگ‌های فرعی: سیاه، سفید، سبز تیره و روشن، زیتونی، صورتی، سرخ آبی، کرم، مسی، قهوه‌ای تیره و روشن، موشی و زرد	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: ابریشم پود: ابریشم پرز: پشم و ابریشم	
۶	۶۶۴	۲۵۲ × ۱۷۴	تبریز	تصویری (شکارگاه)	رنگ‌های اصلی: کرم و خاکی رنگ‌های فرعی: سبز تیره و روشن، آبی تیره و روشن، خاکستری تیره و روشن، صورتی، سبز زیتونی، سرمه‌ای، قهوه‌ای	لول دو پود گره: متقارن	تار: ابریشم پود: ابریشم پرز: پشم	
۷	۸۲	۲۷۰ × ۴۱۰	اصفهان	تلفیقی (محرابی تصویری) معروف به هفت شهر عشق	کرم، قرمز، آبی تیره و روشن، زرد، قهوه‌ای تیره، مسی، طلایی، بنفش تیره و روشن و سبز تیره و روشن، سرمه‌ای، سفید، صورتی تیره و روشن، خاکستری تیره و روشن	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: ابریشم پود: پنبه پرز: پشم و ابریشم	
۸	۵۵۱۴	۱۱۹ × ۱۹۱	اصفهان	کتیبه‌ای معروف به مدح امام رضا (ع)	رنگ‌های اصلی: سفید، سرمه‌ای، سیاه و قرمز رنگ‌های فرعی: سبز، زیتونی، آبی روشن، قهوه‌ای تیره و روشن	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: ابریشم پود: پنبه و اکرلیک پرز: پشم و ابریشم	

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۹	صفحه ۷۲ ردیف ۲۳	۹۹ × ۱۵۰	تبریز	کتیبه‌ای (سوره نصر)	رنگ‌های اصلی: سفید، سیاه و زیتونی رنگ‌های فرعی: دارچینی، آبی روشن، سبز، زرد، سرمه‌ای، خاکی، قهوه‌ای، بنفش، یاسی	لول دو پود گره: متقارن	تار: ابریشم پود: پنبه و الیاف مصنوعی پرز: پشم و ابریشم	
۱۰	۸۱۱۲	۸۶ × ۱۲۵	اصفهان	تلفیقی (محرابی و کتیبه‌ای "سوره حمد")	رنگ‌های اصلی: سیاه رنگ‌های فرعی: سفید، آبی روشن، قهوه‌ای روشن، خاکستری، خاکی و زرد	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: ابریشم پود: پنبه پرز: پشم و ابریشم	

ماخذ: موزه آستان قدس رضوی

بررسی این قالی‌ها و مقایسه اطلاعات آن‌ها با یکدیگر نشان می‌دهد که طرح و نقش، ترکیب رنگ، مکانیزم بافت و جنس مواد اولیه آن‌ها منطبق با سبک رایج در منطقه بافتشان است. کیفیت بافت این قالی‌ها متغیر بوده و با بضاعت مالی، جایگاه اجتماعی و حرفه‌ای واقف ارتباط تنگاتنگ دارد. کاربرد وقف نوشته‌ها مانند نام واقف و موقوف علیه در کلیه فرش‌های زیرمجموعه این گروه نیز نشان‌دهنده تأکید واقف بر وقفی بودن این قالی‌ها و جاری شدن شرایط وقف برای آن‌ها است. مجموعه قالی‌های این گروه را با توجه به طرح و نقش آن‌ها می‌توان در دو زیرگروه: قالی‌های کتیبه‌ای و قالی‌های تصویری، طبقه‌بندی و بررسی کرد.

قالی‌های کتیبه‌ای: در این گروه نقش اصلی قالی را کتیبه تشکیل می‌دهد، به طوری که کل فضای متن و در مواردی حاشیه‌ها را کتیبه در بر گرفته است. از مجموع ۱۰ تخته قالی، ۶ تخته در زیرمجموعه قالی‌های کتیبه‌ای طبقه‌بندی می‌شوند. بررسی مضامین کتیبه‌های ۶ تخته قالیچه فوق نشان می‌دهد که این کتیبه‌ها کاملاً هدفمند انتخاب شده‌اند و شامل دو گروه می‌باشند. اشعار: این نوع کتیبه‌ها شامل اشعاری در مدح امام رضا^(ع) می‌باشند که نشان‌دهنده عشق و ارادت واقف و بانی به امام رضا^(ع) و ساحت مقدس ایشان است. از نمونه شاخص این نوع فرش‌ها، قالیچه مدح امام

رضا^(ع) است. آیات و ادعیه: این کتیبه‌ها شامل زیارت‌نامه‌ها مانند زیارت وارث، سوره‌های قرآنی مانند سوره مبارکه حمد و نصر و همچنین آیات قرآنی مانند وان یکاد (آیات ۵۱ و ۵۲ سوره مبارکه قلم) است که روایت‌های بسیاری از ائمه اطهار^(ع) و بزرگان دین در ارتباط با فضیلت قرائت آن‌ها ذکر شده است. با توجه به آنکه تلاوت قرآن و زیارت‌نامه‌ها از مهم‌ترین آداب زیارت قبور امامان ذکر شده‌اند و زیارت امام رضا^(ع) نیز از این اصل مستثنا نیست؛ واقفان با وقف قالیچه‌های کتیبه‌ای به عنوان زیارت‌نامه‌ها و آیات قرآنی، سعی کرده‌اند هم اسباب زیارت زائرین را فراهم آورند و هم از فضیلت قرائت آیات و ادعیه برخوردار شوند. چنانکه در دو قالیچه کتیبه‌ای زیارت وارث به شماره‌های اموالی ۱۶۹۹ و ۸۲، واقف در بیت «نموده وقف این درگه حسن قباد کاشانی چنین خواهد ز خواننده دعای مغفرت بانی»، نیت خود را بر خرداری از دعای خیر زائرین و در نتیجه بخشش گناهان ذکر کرده است.

قالی‌های تصویری: این گروه شامل نمونه‌هایی است که طرح آن‌ها تصویری بوده و کتیبه در توصیف تصویر و یا تکمیل آن بکار رفته است. بررسی مجموعه این قالی‌ها نشان می‌دهد که طرح و نقش آن‌ها کاملاً هدفمند و بازتابی از باورها و اندیشه‌های واقف است. در واقع واقفین در این قالی‌ها از

همراهی نقش با کتیبه برای بیان عقاید و اهداف خود بهره گرفته‌اند. به‌عنوان نمونه در قالیچه تصویری به شماره اموالی ۱۳۵۰، واقف ضمن به تصویر کشیدن نمایی از حرم امام رضا^(ع) از اشعاری در مدح امام رضا^(ع) و کتیبه‌هایی مانند «یا ولی اله» و «یا حجه اله» در توصیف نقش و بیان مقام و منزلت امام رضا^(ع) استفاده کرده است. به‌علاوه طرح و نقش این قالیچه بیانگر عشق و ارادت واقف به ساحت مقدس امام رضا^(ع) می‌باشد. نمونه دیگر از این گروه، قالی شکارگاه به شماره اموالی ۶۶۴ است. در این قالی بانی و واقف آن تلاش نموده با الهام از نقوش اساطیری هند و به تصویر کشیدن چرخش زندگی و راز بقا بر روی کره زمین، نشان دهد که قدرت انسان مافوق دیگر قدرت‌های کره خاکی است. به‌علاوه با بهره گرفتن از اشعار و آیات قرآنی مانند «بنی آدم اعضای یکدیگرند / که در آفرینش ز یک گوهرند» و «ان الله یامر بالعدل و الاحسان» انسان را با توجه به قدرتش به برقراری عدل و احسان در کره زمین و کمک به یکدیگر تشویق می‌کند. شاخص‌ترین نمونه این گروه قالی هفت شهر عشق است. طرح و نقش این قالی نفیس کاملاً هدفمند و مصداق بارز عشق و علاقه و ارادت بانی آن به ائمه اطهار^(ع)، به‌ویژه امام رضا^(ع) است. کاربرد آیات سوره مبارکه دهر در نوار بالای متن قالی که به نقل از برخی از مفسرین در شأن اهل‌بیت^(ع)

نازل شده‌اند و همچنین به توصیف بهشت و بندگان مخلص و نیکوکار خداوند اشاره می‌کنند و به‌تصویر کشیدن بنای خانه خدا و مرقد مطهر امامان شیعه در متن قالی و زیر نقش محراب به‌طوری‌که فضای بین آن‌ها را فرشتگانی در حال پرواز سبدهایی از گل و نور در دست دارند در برگرفته‌اند، تجلی کاملی از باورها و آموزه‌های مذهبی بانی است. استفاده از اشعاری در مدح امام رضا^(ع) و تزیین حواشی قالی بانام جلاله «الله» و اسامی مبارک پنج‌تن آل عبا^(ع) از این اصل مستثنا نیست.

سایر کاربردها

در میان فرش‌هایی که وقف حرم مطهر امام رضا^(ع) شده‌اند، نمونه‌هایی موجود است که باهدف دیگری غیر از استفاده از موارد قبل به‌عنوان زیرانداز، پرده، جانماز و غیره بافته و وقف شده‌اند. با توجه به آنکه این نمونه‌ها دارای کاربری خاص می‌باشند و تعداد آن‌ها بسیار محدود است، بنابراین در گروهی مشترک طبقه‌بندی و مورد بررسی قرار گرفتند. از مجموع ۳۱ تخته قالی و قالیچه وقفی، ۲ تخته در زیرمجموعه این گروه قرار دارند (جدول شماره ۵) که یکی از آن‌ها به‌عنوان ضریح پوش و دیگری به‌عنوان رو منبری بافته و وقف شده‌اند.

جدول ۵. لیست فرش‌های وقفی گروه پنجم (سایر کاربردها)

ردیف	شماره اموالی	ابعاد	محل بافت	طرح و نقش	ترکیب رنگ	مکانیزم بافت	جنس	تصویر
۱	۶۶۸۲	۱۰۰ × ۴۲۵	شهرضا	لچک ترنج	رنگ‌های اصلی: سبز و آبی روشن و شتری رنگ‌های فرعی: قرمز، سیاه، سفید، زیتونی، کرم، سرمه‌ای، قهوه‌ای و خاکستری	لول دو پود گره: نامتقارن	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم	

	تار: پنبه پود: پنبه پرز: پشم و ابریشم	لول دو پود گره: نامتقارن	رنگ‌های اصلی: سرمه‌ای و موشی رنگ‌های فرعی: قرمز، قهوه‌ای، سبز، سفید، کرم	واگیره ای (بته)	اصفهان	۱۶ × ۲۱۸	۷۸۷	۲
---	--	-----------------------------------	--	--------------------	--------	----------------	-----	---

ماخذ: موزه آستان قدس رضوی

اقدام می‌کردند و در بسیاری موارد نوع کاربرد فرش وقف‌شده و حتی مکان مورد استفاده آن مشخص بوده است. در میان ۳۱ تخته قالی و قالیچه وقفی شناسایی شده، بیشترین تعداد شامل فرش‌هایی با کاربرد زیرانداز و فرش‌های کتیبه‌ای و تصویری هستند. با توجه به آنکه مفروش کردن حرم مطهر دارای اهمیت ویژه‌ای بوده، بنابراین بخش زیادی از فرش‌های وقفی را زیراندازها تشکیل می‌دادند، اما وقف فرش‌های تصویری و کتیبه‌ای نیز، به دلیل آنکه بیش از سایر مفروشات بازگوکننده باورها و اعتقادات مذهبی واقفان می‌باشند و ارتباط تنگاتنگی با جایگاه معنوی حرم مطهر امام رضا^(ع) دارند، بسیار مورد توجه واقفان قرار گرفته‌اند.

بررسی و مقایسه اطلاعات حاصل از ۳۱ تخته فرش وقفی آستان قدس نشان می‌دهد که طرح و نقش، ترکیب رنگ، مکانیزم بافت و همچنین جنس مواد اولیه آن‌ها منطبق با سبک رایج در منطقه بافتشان است، به طوری که با مشاهده بسیاری از آن‌ها می‌توان به موقعیت جغرافیایی و محل بافت آن‌ها پی برد. کیفیت بافت این فرش‌ها متغیر بوده و به نظر می‌رسد با بضاعت مالی، اجتماعی و حرفه‌ای واقفان آن‌ها ارتباط تنگاتنگ دارد. به‌عنوان مثال فرش‌های وقف‌شده توسط اشخاصی که خود در امر تولید فرش دست دارند و صاحب سبک می‌باشند، مانند صفدرزاده حقیقی، عالی طراز و صیرفیان، دارای کیفیت و ارزش مالی بالاتری نسبت به نمونه‌های دیگر هستند. با توجه به آنکه فرش‌های وقفی بر اساس سفارش واقف و یا توسط شخص واقف برای کاربردی خاص بافته شده‌اند، نوع کاربرد آن‌ها تأثیر مستقیم بر طرح و نقش آن‌ها داشته است. به‌عنوان نمونه بیشتر پرده قالی‌ها دارای طرح محرابی می‌باشند، اما جزئیات نقش و رنگ آن‌ها تحت تأثیر سبک‌های رایج در منطقه بافتشان است. بیشترین تأثیر وقف و نوع کاربرد در طرح و نقش را می‌توان در

بررسی این فرش‌ها نشان می‌دهد که طرح و نقش، ترکیب رنگ، مکانیزم بافت و جنس مواد اولیه آن‌ها منطبق با سبک رایج در منطقه بافتشان است، اما ابعاد، شکل و فرم آن‌ها متأثر از نوع کاربرد این قالی‌ها می‌باشد. به‌عنوان مثال قالی که برای پوشش پلکان منبر بافته شده، باریکه‌ای با عرض کم و طول زیاد است و یا قالی که برای پوشش سقف ضریح بافته شده، با توجه به آنکه سقف فرم شیروانی دارد و شیب‌دار است، میانه طولی قالی در محلی که بر روی لبه بالای شیروانی قرار می‌گیرد، چاکدار بافته شده است تا قالی به‌راحتی و بدون چین و چروک سطح شیروانی را بپوشاند.

در این قالی‌ها وقف نوشته‌هایی مانند «وقف سرپوش ضریح حضرت رضا علیه‌السلام» و «وقف منبر نمود» علاوه بر آنکه تأکیدی بر وقفی بودن آن‌ها می‌باشد، نشان‌دهنده هدف واقف از وقف و نوع کاربرد قالی‌ها است. موضوع کتیبه‌های این گروه از قالی‌ها به غیر از مواردی نظیر نام واقف، بافنده، تولیدکننده، طراح، محل بافت، تاریخ بافت و وقف، ارتباط تنگاتنگی با نوع کاربرد آن‌ها دارد. به‌عنوان مثال بر روی باریکه‌ای که کاربرد رومبری دارد و در مسیر رفت و آمد بر روی منبر، زیر پا قرار می‌گیرد تنها کتیبه نام واقفان، محل بافت و نوع کاربرد آن بافته شده، اما بر روی قالی ضریح پوش علاوه بر مشخصات شناسنامه‌ای، اشعاری در مدح امام رضا^(ع) نیز بافته شده است.

نتیجه‌گیری

فرش دارای کاربردهای متنوعی در حرم مطهر امام رضا^(ع) و بیوتات متبرکه است. از آن جمله می‌توان به زیرانداز، پرده، سجاده، پوشش قبر، رومبری اشاره کرد، همچنین انواع فرش‌های تصویری و کتیبه‌ای که دارای کاربردهای تزئینی و آیینی می‌باشند. واقفین نیز بر اساس نیت و اهداف خود نسبت به وقف انواع مفروشات مورد استفاده در حرم مطهر

فرش‌های کتیبه‌ای و تصویری مشاهده کرد، به‌ویژه فرش‌هایی که طرح آن‌ها به‌صورت مستقیم از ذهن و فکر واقف آن نشأت گرفته‌اند و ارتباط تنگاتنگی با مفاهیم دینی و یا مقام و منزلت امام رضا^(ع) دارند.

کتیبه از مهم‌ترین عناصر مشترک مورد استفاده در طرح و نقش این فرش‌ها است. کتیبه‌ها حامل اطلاعات ارزشمندی از مشخصات شناسنامه‌ای فرش‌ها تا نیت و هدف واقفان از وقف می‌باشند. به‌علاوه تأثیر باورهای مذهبی را می‌توان در مضامین کتیبه‌های بسیاری از فرش‌های فوق مشاهده کرد. کتیبه‌ها در مواردی صرفاً کاربرد شناسنامه و وقف نوشته دارند و در موارد دیگر برای بیان مفاهیم دینی و فرهنگی و یا به‌عنوان عناصر تزئینی نیز به‌کاررفته‌اند. محل بافت کتیبه‌ها و همچنین مضامین آن‌ها در ارتباط مستقیم با نوع کاربرد فرش‌ها قرار دارند، چنانکه در قالیچه‌های سجاده‌ای محل کتیبه‌ها معمولاً پیشانی گاه نقش محراب و حواشی بالای قالیچه می‌باشند، مضامین آن‌ها نیز شامل آیات و ادعیه و ذکر سجده است. محل قاب‌های کتیبه در قالی‌های پرده‌ای نیز معمولاً حواشی اصلی فرش است. در فرش‌های کتیبه‌ای سرتاسر متن فرش و در مواردی حواشی آن‌ها را کتیبه پوشانده است. مضامین کتیبه‌های آن‌ها نیز شامل زیارت‌نامه‌ها، سوره‌های قرآنی و اشعاری در مدح امام رضا^(ع) می‌باشد. از مهم‌ترین مضامین کتیبه‌های ۳۱ تخته فرش وقفی فوق می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱. نام بافنده، تولیدکننده، طراح، محل بافت و تاریخ بافت. ۲. نام واقف و تاریخ وقف. ۳. شرایط وقف. ۴. نیت واقف از وقف. ۵. نوع کاربرد. ۶. آیات و ادعیه. ۷. اشعاری در مدح ائمه اطهار، به‌ویژه امام رضا^(ع). ۸. صفات متبرکه امام رضا^(ع). ۹. اسم جلاله «الله» و اسامی متبرکه پنج‌تن آل عباء^(ع). همچنین بررسی مفاهیم پنهان و آشکار در کتیبه‌های این فرش‌ها نشان‌گر: ۱. تقرب به خداوند. ۲. نشان دادن عشق و ارادت به امام رضا^(ع). ۳. جاودانه ماندن یاد و نام. ۴. کمک به زوار. ۵. برخورداری از دعای خیر دیگران، مهم‌ترین انگیزه واقفان از وقف فرش به حرم مطهر امام رضا^(ع) بوده است.

وقف خود بازتاب باورها و آموزه‌های دینی واقفین است. واقفین تحت تأثیر آموزه‌های دینی که در آیات قرآنی و احادیث امامان نهفته است، با وقف بر حرم امامان سعی

می‌نمایند هم از برکات و نتایج این سنت حسنه برخوردار شوند و هم عشق و ارادت خویش را به مقام و منزلت ائمه اطهار^(ع) بیان نمایند. وقف فرش بر حرم مطهر امام رضا^(ع) نیز یکی از جلوه‌های سنت حسنه وقف در بین مسلمانان به‌ویژه شیعیان بوده است. در طرح و نقش برخی از فرش‌های مورد بررسی، باورها و آموزه‌های دینی و نیت واقفین از وقف به‌خوبی تجلی‌یافته است. در واقع واقف سعی نموده با بهره‌گیری از نگاره‌ها و نوشته‌ها به بیان تفکرات خود بپردازد؛ اما بیشترین نمود باورهای مذهبی واقفین را می‌توان در کاربرد کتیبه‌ها به شرح زیر مشاهده کرد: ۱. بیان باورها و آموزه‌های مذهبی در خصوص ویژگی‌های شخصیتی و شرح زندگی و شهادت امام رضا^(ع) با کاربرد القاب امام رضا^(ع)، اشعار و احادیث درباره ایشان. ۲. بیان عشق و ارادت خویش به امام رضا^(ع) با کاربرد اشعاری در مدح ایشان. ۳. بیان عشق و ارادت خویش به ائمه اطهار به‌ویژه پنج‌تن آل عباء^(ع) با بیان نام مبارک آن‌ها و احادیث یا اشعاری درباره آن‌ها. ۴. بهره‌گیری از جملاتی که بیان‌کننده هدف واقف از وقف است و ریشه در باورهای مذهبی او درباره برکات و ثمرات وقف مانند تقرب به خداوند، بخشش گناهان، برآوردن حاجت و استجاب دعا و جز آن دارد.

فهرست منابع

۱. چیت‌سازیان، امیرحسین. (۱۳۸۲). «بررسی دلایل تداوم و شکوفایی هنر فرش‌بافی ایران در دوران اسلامی». *مدرسه هنر*. (شماره ۳)،
۲. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۴۵). *لغت‌نامه دهخدا*. ج ۴۲. تهران: دانشگاه تهران.
۳. رحیمی، مرتضی. (۱۳۸۳). «وقف در قرآن». *وقف میراث جاویدان*. (شماره ۴۵)، ۱۴-۲۷
۴. سلطانی، منا. (۱۳۹۳). *بررسی قالی‌های پرده‌ای دوره موزه فرش آستان قدس رضوی*. گنجینه، مجموعه مقالات معرفی آثار موزه‌ای آستان قدس رضوی، دفتر اول، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۵. سلطانی، منا، و سید حسن احمدی. (۱۳۹۷). «وقف فرش به حرم امام رضا^(ع)، پیشینه و شیوه‌ها (از صفویه تا اواخر قاجار)». *مشکوه*. (شماره ۱۳۸)، ۱۲۴-۱۳۹

۶. کفشدار طوسی، و همکاران. (۱۳۸۸). *همه فروش‌های حرم*.

مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

۷. نجومی، سید مرتضی. (۱۳۷۹). «هنر وقف و وقف هنر».

هنردینی. (شماره ۴)، ۶۶ - ۶۷.

اسناد

۸. سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس

رضوی (ساکماق)، سند شماره ۲۹۰۴۰، سند شماره ۳۰۰۲۳،

سند شماره ۳۶۲۱۷.

